

«ӘЛЕМДІК ФИЛОСОФИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ»

IV Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары

2023 жылдың 16-17 ақпаны

«АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МИРОВОЙ ФИЛОСОФИИ»

**Материалы
IV Международной научно-теоретической
конференции**

16-17 февраля 2023 года

«ACTUAL PROBLEMS OF WORLD PHILOSOPHY»

**Proceeding
of the IV International Scientific-theoretical
Conference**

February 16-17, 2023

Астана/Astana, 2023

МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ЕВРАЗИЙСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Л.Н. ГУМИЛЕВА
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ И РЕЛИГИОВЕДЕНИЯ КН МНВО РК

«АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МИРОВОЙ ФИЛОСОФИИ»

Материалы IV Международной научно-теоретической конференции

16-17 февраля 2023 года

Астана, 2023

УДК 1/14
ББК 87.0
А 52

Редакционный совет:

Е.Б. Сыдыков, Б.Ж. Сомжүрек, К.А. Медеуова, К.С. Ермагамбетова,
А.Ч. Рамазанова, Д.Т. Толгамбаева

A52

Актуальные проблемы мировой философии: Мат-лы IV Международной научно-теоретической конференции (16-17 февраля 2023 г., Астана, Казахстан). – Астана: изд-во ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2023. – 437 с.

ISBN 978-601-337-860-2

В сборнике представлены материалы IV Международной научно-теоретической конференции «Актуальные проблемы мировой философии», посвященной 90-летию академика НАН РК ЖАбайхана Мубараковича Абдильдина, лауреата Государственной премии КзССР в области науки и техники, Межгосударственной премии «Звезда Содружества», Президентской премии мира и духовного согласия, Российской премии «Древо жизни», лауреата первой премии имени Ч.Ч. Валиханова, кавалера ордена «Барыс» II степени и кавалера ордена «Барыс» III степени.

В рамках конференции работали секции «Философия и современность», «Этика и моральная ответственность в современном мире» и «Казахская философия в контексте современных реалий: проблемы и перспективы».

Адресовано всем интересующимся актуальными проблемами современной философии и творчеством академика НАН РК Жабайхана Мубараковича Абдильдина.

Публикуемые материалы представлены в авторской редакции.

УДК 1/14
ББК 87.0

ISBN 978-601-337-860-2

© ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2023

Дүйсен Нұрсұлтан Бақтиярұлы
 «Философия және әдеп» мамандығының 1 курс докторанты,
 Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
 Астана, Қазақстан
 nurs_db@mail.ru

ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ ФӘЛСАФА: САПАЛЫҚ АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ PHILOSOPHY AND FALSFAFA: THE ESSENTIAL DIFFERENCE

***Abstract.** This article mainly tells the story of Falsafa, and also tells about the mentality of the Muslim worldview. The history of the development of falsafa includes the IX-XVI centuries. This is a special teaching that originates in the Arabian Peninsula and has had a significant impact on Western European culture. While Falsafa's goal was to revive the works of Plato and Aristotle, this task was carried out along the lines of the Muslim worldview and implemented through the Arabic language. The disputes and problems grouped around falsafa are not subsiding now. The article covered this issue accordingly. It was about the propaganda of ancient natural sciences by the Islamic Filasuf of the Middle Ages from the point of view of the Muslim worldview. The main question in the article is the definition of the specifics of falsafa and philosophy from the point of view of faith and knowledge. The main focus was on Western European philosophers and Muslim philosophers about religion. The article presents the views of such philosophers as Garifolla Yesim, A. A. Ignatenko, B. Ainabekov, S. Brabantsky, B. Russell, K. Armstrong, K. Jaspers, B. E. Bykhovsky.*

***Keywords:** Falsafa, Muslim worldview, Islam, Arabic language, religion, scholasticism.*

Араб-мұсылман философиясы кейбір тілдегі әдебиеттерде «араб тіліндегі философия» яки «араб философтары» деп аталады. Өйткені аталған ұғымға араб ойшылдарынан бөлек жоғарыда айтқан түркі, парсы халықтарының зиялылары да кіреді. Сәйкесінше Әбу Насыр әл-Фараби түркіден шыққан ойшыл, ибн Сина парсыдан шыққан ғұлама ретінде екеуі де «араб философтары» деп аталынады.

Жалпы «араб тіліндегі философия» ғылым саласында «фәлсафа» деген атауға ие. Өз тарихында фәлсафа – IX-XVI ғғ.аралығын қамтиды. Бұл араб түбегінде бастауын алып, Батыс Еуропа мәдениетіне елеулі әсер еткен айрықша ілім болып табылады. «Фәлсафа» төңірегінде топталған дау мен мәселелер қазір де азаяр емес. Фәлсафаның мәнін айқындауда академик Ғарифолла Есім ұстаздың түсіндермесіне жүгінсек: «1991 жылы Москваның «Наука» баспасынан жарық көрген «Исламның энциклопедиялық сөздігінде» фальсафа туралы мынадай түсінік берілген: «ал-фалсафия – термин, которым в средневековой мусульманской литературе обозначали философию мыслителей, ориентировавшихся на античные модели философствования и называвшихся фаласифа, а также саму античную философию» [1]. Осы жолдардан мына жайттарды аңғаруға болады. Алдымен, фәлсафа ол философияның арабшаланған формасы яғни араб тілі өз кезегінде орта ғасырларда ойлау мәдениетінің тілі болып отыр. Екіншіден, фәлсафа мұсылман мәдениетінің жемісі және мұсылман елінің файласуфтарына тән дүниетаным. Қайсы бір файласуф болсын, мұсылмандық шартқа, Ислам қағидаларына қарсы келмеген, қайта әлемдік мәдениетті мұсылмандық дүниетаным тұрғысынан саралап, соған сай бейімдеген.

Қазіргі таңда фәлсафа турасында кейбір философиялық әдебиеттерде сыңаезулік сипат белең алып отыр. Фәлсафа тек антиктік ғылымды араб тілінде аударған тәржімашы қызметтегі ғылым деп санаға еніп жатыр. Олай айту әсте мүмкін емес. Бұл сөзімізге орыстың ғалымы А.А. Игнатенконың мына пікірін дәлел ретінде келтіруге болады: «Фальсафа не стало простым переводом на арабский язык античной философий, она – новый во многих отношениях более высокий этап развития человеческой мысли... Идеи фаласифа стали в последующем одним из могучих импульсов становления» [2]. Фәлсафашылар грек

философиясын араб тілінде жазумен қатар оны мұсылмандық дүниетаныммен ұштастырып ойлау мәдениетінің жаңа формасын жасаған. Б.Э. Быховскийдің пікірі осыны айғақтайды: «Извлечение из мрака исторического забвения и воскрешение в памяти человечества многогранного учения Аристотеля, обнаружение и распространение затерянного философскогоклада перипатетизма стали выдающейся заслугой арабской философии раннего средневековья» [3]. Батыс философиясы мен фәлсафа арасындағы байланыс ХІ ғасырдағы Батыс Еуропалық схоластар мен Р. Бэкон, С. Брабантский еңбектерінен ерекше орын алды. Осы турасында заманында И.Г. Гердер былайша топшылайды: «Арабтар болмаса, Гердер де, Альберт Великий де, Вилла Новалық Арнольдте, Роджер Бэкон де, Луллия Раймуидта болмас еді. Олардың бәрі Испанияда арабтардан оқыды немесе солардың шығармаларын оқыды. Тіптен Фридрих II –нің өзі де араб кітаптарын кітаптарын аударуға қамқор болып, ғылымдардың жандануына жағдай жасады»[4].

Және әйгілі Р. Генонның айтқан мына тәмсілін алға тартуымызға болатындай: «Схоластика деген атаумен танылған ортағасырлық философия: мұсылмандық, иудейлік сондай –ақ христиандық болып бөлінеді. Алайда, оның дәл осы мұсылмандық саласы қалған екеуінің бастау көзі болды. Әсіресе иудейлік схоластика Еуропада ол тұста араб тілі арнасында гүлденді. Мысалы, иудей философиясының кейінгі Спинозаға дейінгі ғасырларға дем берген Мұса ибн-Маймунның аса маңызды шығармалары осыған көз жеткізді. Спинозаның өзінен де ибн-Маймунның кейбір идеялары қылаң беріп отыруы тектен тек емес» [5].

Сондай-ақ фәлсафа антикалық философия мен батыстық Батыс Еуропа философиясы арасында алтын көпір бола білді. Өйткені Еуропада осы фәлсафаның арқасында ұмыт болған грек философиясы қайта жанданып, дамуын тездетті. Бұл сөзімізге дәлел ретінде А.Ф. Лосевтің пікірін айтуға болады: «Поскольку наше изложение эстетики Ренессанса пытается развивать единую логическую линию, то, пожалуй, о нем будет удобным упомянуть именно сейчас. Здесь он интересен для нас как представитель учения двойной истине, которое тоже весьма заметно способствовало выделению искусства в особую область, размежеванию его религией и глубокому вхождению в его специфику. Подобного рода учение развивалось еще далеко до европейского Возрождения, именно у арабского философа Аверроэса. В XIII и XIV в связи с растущей либерализацией художественной области подобного рода учение, несомненно, получало большое значение. На ряде основных деятелей искусства Высшего Ренессанса мы легко убеждаемся в очередности для тех времен этой личностно-материальной концепций, которую нетрудно было нам угадывать у всех рассмотренных выше деятелей Высшего Ренессанса и которую Помпонации сам не понимая того и может быть даже вопреки себе, так глубоко укрепил своей теорией «двойной истины»»[6]. Оның «личностно-материальная концепция» дегенін қазақша баламасы былай: ол дегеніміз Жаратушы және оның жаратқандарының біртұтастығы. Жаратушыны танып білу, пендеге арналмаған, алайда оның жаратқандарын мойындау мүмкіндігі баршылық. Бұл дегеніңіз мұсылмандық дүниетанымға сәйкес фәлсафаның басты мәселесі болмақ. Аталған идеяны Хакім Абай былай жеткізген: «Безендірген жер бетін Тәңір шебер». Біз ғаламды Жаратушының қалай жаратқанын ұғына да түсіне де алмаймыз. Сыры тек Жаратқанның еншісіндегі шаруа. Ал жаратылғандарды тану, түйсіну адамзаттың міндеті. Қайта өрлеу дәуіріне фәлсафаның үлесіне келгенде тек христиандық бағытта ғана емес, мұсылмандық негізде де болғаны жөн деп білеміз.

Қайта өрлеудің әлемдік мәдениет тарихында алатын орны оның діни партикуляризмді жеңіп, жаңа түсінік, жаңа дүниетаным ұсынуында еді, оны Еуропа гуманизм дәуірі деп атап кеткен. Өйткені биік гуманизм діни саналардан, әрине, жоғары болуы түсінікті. Күні бүгінге дейін Қайта өрлеу заманы қалыптастырған жаңа дүниетанымды зерттеушілер ескермей келеді. Бұл жаңа дәуір басы болатын, бірақ өкінішке орай, оның ғұмыры ұзақ болмады. Қайта өрлеуден кейінгі келген Жаңа Заман философиясы деп аталатын тарихи-мәдени феномен Батыс Еуропалық арнаға түсіп, мәдениет тарихында Шығыс және Батыс деген дилемманы өмірге әкелді. Жаңа Заман философиясында араб тіліндегі фәлсафа ғана ұмыт болған жоқ,

Еуропада аверроизм деп аталған ілімді жақтаушылардың аса көрнекті өкілі С. Брабанский есімі де ұмыт болды. Сондықтан да Еуропада араб тіліндегі философияны, яғни фальсафаны бағалау христиандық дәстүрде болып отырды. Басты мәселе ретінде Платон мен Аристотельді араб файласуфтарының түсінігінен тазартқан түрде, олардан христиандық дәстүрдегі ойшылдар жасау мақсаты тұрды. Осындай сыңаржақ көзқарас туралы Р. Генон өзінің «Еуропаға ислам өркениетінің ықпалы» деген еңбегінде нақты көрсеткен.

Сәйкесінше Батыс Еуропа ғалымдарына грек, латын және араб тілдерін меңгеруге тура келді. Осы турасында ХХ ғасырда өмір сүрген ағылшындық ұлы ойшыл, математик Бертран Рассел былай дейді: «Мы обязаны арабам в знании греческой философии, потому что, когда ее снова начали изучать в Европе, требуемые технические термины были взяты с греческого или латинского языков. Контакт с магометонами в Испании и в меньшей степени в Сицилий способствовал ознкомлению Запада с Аристотелем, а также с арабскими цифрами, алгеброй и химией. Именно этот контакт содействовал возрождению эрудиций в XI веке, приведем к схоластической философии» [7].

Фәлсафа тарихы турасында сөз болғанда, әдетте ол мутазалиттік мектептің ірі өкілдерінің бірі әл-Киндиден өз бастауын алып, соңында Ибн Рушдқа келіп табан тірейді. Фәлсафа тарихының типологиясын анықтауда тағы да осы фәлсафа хақында тынбай ізденіс үстінде жүрген Ғарифолла Есім ұстаздың келтірген үш тарихи кезеңді үлгі еткен жөн: «Біз фәлсафаның типологиясын анықтауда саяси-географиялық өлшем қолдандық. Себебі, фәлсафа араб тілі негізінде ғана емес, ол саяси негіздерде жүзеге асқан феномен. Осы тұрғыдан оның үш тарихи кезеңін белгіледік. Бірінші кезең. Бағдат халифатына қатысты, әл-Кинди, «Таза ағайындар» еңбектеріне байланысты қарастырылатын тарихи мәдени кеңістік. Екінші кезең. Орта Азия мен Қазақстан аумағында ерекше түрде дамыған фәлсафа, оның өкілдері: әл-Фараби, Ибн Сина, Омар Хаям, Аттар, әл-Ғазали, т.б. Бұлар парсы – түркі жұртының ойшылдары. Үшінші кезең. Мұсылман Испаниясындағы Еуропалық фәлсафаның тарихи-мәдени кеңістігі, оның өкілдері: Ибн Бадж, Ибн Туфейл, Ибн Араби, Ибн Рушд»[1, 9 б.].

Сонымен, фәлсафа немесе мұсылмандық дүниетаным төрт географиялық аймақта өніп өсті. Сондай – ақ фәлсафаны таза күйінде қабылдап алу да өте қиынға соғары белгілі. Өйткені онымен қатар мұсылман дүниетанымында мутазилиттер, калам, суфизм секілді мектептер өз кезегінде қалыптасқан болатын. Олардың бір-бірінен аса қатты айырмашылық байқалмайды. Мутазилизмді исламдағы бір бағыт деп анықтау баршылық. Әдетте мутазилиттер рационализм мен білім тарапында қалып, халифаттың билік жүйесін зиялылық тұрғысынан қарастырған. Мутазилиттер әділдік Алладан түскенмен, Қасиетті Құранның діни догмаға айналуына үзілді-кесілді қарсылық көрсеткен.

Тиісінше, мутазилизмді каламның белгілі бір бөлігі деп айту да шындыққа онша жанаса қоймас. Себебі, калам өз кезегінде исламдағы қағидаларды логикалық бағытта қарастыруға аса бейім және аса зор діни беделге ие құрылым. Е. Бертельстің нұсқауы бойынша каламның дамуында Грекиядағы гностиктердің рөлі айрықша болған. Мутазилиттер мен мутакалимдер негізнен бір-біріне кереғар болса да, Ибн Халдунның ойынша, мутакалимдердің өз еңбектерінде калам мен фәлсафаның мәселелері бір-бірімен астасып жатыр және біртұтастықта қарастырылады.

Сөз етіп отырған фәлсафаның өзіндік тарихын Ибн Халдуннан асып танып-білу әсте мүмкін емес. Сондықтан исламның негізін салушылар ретінде танылған әл-Матруди және әл-Ашариді фәлсафаның дүниеге келуінің басқы алғышарты деп түсіну қисынға келеді.

Бүгінгі таңда ғылымда «Философия мен Фәлсафа бір қазанда қайнайтын ілімдер»-деген көзқарас жоқ емес қоғамда. Хош, кейбір отандық философ ғалымдарымыздың ойынша фәлсафа - ол тек философияның арабшаланған түрі, антикалық дәуірдегі философиялық ойларды орта ғасырда араб тіліне аударып, және ортағасырлық мұсылман зиялылары оған тек комментарий берумен шектелген. Әрине, ақиқат тұжырым – осы дей алмаймыз. Өйткені фәлсафа жоғарыда келтіргеніміздей ортағасырдағы ерекше ойлау формасы болды. Асылында, философия мен фәлсафаның негізгі түбірі бір, сенім және таным мәселесі жөніндегі тұжырымдары ұқсас болғанымен, мазмұн жағынан едәуір айырмашылықты көреміз. Осыған

бірінші философия тұрғысынан келсек «Фәлсафа мұсылман мәдениетінің туындысы – соған орай мұсылмандық ойлау принципіне негізделген мұсылман ойшылдарына тән ерекше (аян) ойлауға баратын менталитетті мұсылмандық дүниетаным, философия – христиандық менталитет пайымдауы негізіндегі ілім» – дейді белгілі ақын, дінтанушы ағамыз Бақтыбай Айнабеков.[8]. Осы пікірден айғақ сол, қазіргі ғылымдағы қолданыста жүрген философия христиандық бағытта белең алған өріс. Бұл пікір қоғамда үрей туғызуы мүмкін әрине. Немістің атақты философы Карл Ясперстің сөзіне сүйенсек: «Библия и библейская религия являются основой нашего философствования, дают нам постоянную ориентацию и служат источником незаменимого содержания. Философствования Запад – признается это или нет – всегда связано с Библией, даже тогда, когда оно борется с ней»[9]. Сөзімізді тағы да тарлан тарих куәландырады... Философия өз бастау-бұлағын Ежелгі Грекиядан алғандығы белгілі. Алайда ортағасырда антикалық философия ұмыт қалды, архивке айналды. Оны Х ғасырда қайта жандандырған араб-мұсылман ойшылдары. Араб-мұсылман файласуфтарының арқасында Фома Аквинскиден басталатын Батыс Еуропа философиясы антиктік философиямен қайта қауышып, сол аудармалар себеп жаңаша еуропалық ойлау мәдениетін өмірге әкелді. Кейіннен 1920 жылы Парижде (Франция) өткен конференцияда антикалық Аристотель философиясын қайта түлету ісі қолға алынды. Негізгі мақсат, антиктік ғылымды ислам философиясынан мүлдем ажыратып, католицизм негізінде жаңашаландыру болды. Бұл христиан дінін ұстанушы католиктер мен Батыс Еуропа философтары үшін тиімді еді. Одан қала берді кейбір елдерде философия идеологияның құрбанына айналды.

Философия мен фәлсафалық дүниетанымның ара-жігін сараптай келе шығатын нәтиже, ортағасырдағы ойлау мәдениетінің жаңа үлгісін қалыптастырған фәлсафалық дәстүрді, осы фәлсафаның негізін қалаушылардың бірі Әбу Насыр әл-Фарабиден бастап, ХХІ ғасырдағы Хакім Абайдың даналығына дейінгі тарихи-мәдени уақытты, заман шындығын қазіргі жас ұрпаққа кәделі түрде қалдыру және олардың санасында инновациялық ойлау жүйесін қалыптастыру. Фәлсафадағы білім мен діннің табиғи ортақтығын бағалау сондай-ақ, діннің білімсіз қатерлігін, дінсіз білімнің де негізсіз болатындығын саралау. Осы бір тәмсілді Тәуелсіз елдің ойлау мәдениетінде гүлденуін қамтамасыз ету болмақ. Осы жолда қазіргі білім беру орталықтарында фәлсафаны жіті оқыту қажет. Жоғары оқу орындарында болашақ фәлсафа мирасқорларын дайындауды магистратура және Phd докторантура бөлімдерінде фәлсафа бойынша бірнеше пәндер легі оқытылуы тиіс. Фәлсафаның әл-Кинди, әл-Фараби, Ибн Сина, Аттар, әл-Ғазали, Ибн Рушд сынды ұшқыр ойлы файласуфтардың, сонымен қатар, қазақтың озық ойлы кемеңгерлері Абай, Шәкәрім, Мәшһүр Жүсіптің еңбектері университет қабырғасында фәлсафа бойынша айрықша зерттелуі тиіс міндет. Осы бағытта араб тілі де ерекше назарға алынуы тиіс. Өйткені, жоғарыда келтірген ғұламалардың ғаламат еңбектерін тану және оны ұлт руханиятына тарату үшін тілдің қызметі аса маңызды.

Қазіргі уақытта отандық ғылымда өкінішке орай фәлсафаның орны әстә еленбей отыр. Сәйкесінше, біздің қоғамда осы бағытта ізденіс алып жүрген ғалымдарымыз да саусақ санынан ары аспай тұр, әрі арнайы ғылыми әдебиеттер де тапшы. Бұдан топшылайтын түйін, фәлсафа бүгінгі таңда қазақ ұлты үшін өз иелілігін ала алмай отыр. Қазақта бұрын-соңды философия болмаған, қазақта фәлсафа бар. Философияның санаға қалай сіңгені әмбеге аян. Кеңестік кезеңде жетпіс жыл бойы атейстік көзқараспен қазақты құдайынан айырған солақай саясатта идеологияның құрбанына айналған философияның ұлт руханиятында күні бүгінге дейін сақталуы ойландырар дүние. Сондықтан фәлсафа қазақ санасында ерекше ойлау формасы ретінде таңбалануы тиіс. Өйткені фәлсафа біріншіден, осыған дейін Ислам дінінде болған қазақ қоғамы үшін аса зәру ғылым. Екіншіден, бұл ілім қоғамда кеңінен насихатталып, отандық ғылымды өзінің лайықты межесін табар болса, гуманизм деген дінді басынбай, ұлт тәрбиесінің нағыз бағдаршамы болып, қазақтың ері намысымен, төменетектісі қылығымен табысар еді. Себебі, фәлсафа мистик әрі ардың ғылымы. Тәуелсіз Қазақстанның жоғары оқу орындарында қазіргі уақытта басымдық фәлсафадан гөрі философияға көп бөлініп отыр. Осы күнге дейін философия деген ұғымды мейлінше қолданып келдік. Ойлау

мәдениетінің басқаша сапалық түрі болады дегенге мән бермедік. Білім, ғылым саласы елімізде тек батыс өркениетінің негізінде қалыптасқандықтан, ойлау жүйеміз де философиялық ұғыммен шектелді.

Біз философиямен фәлсафаның ара-жігіне жоғарыда өз дәлелдерімізді келтірдік. Басылым беттерін, оқулықтарды, ғылыми кітаптарды оқып отырсақ, философия деген сөзді оңды, солды мән-мағынасын түсінбей қолдана берушілік аңғарылады. Мысалы, ислам философиясы, араб философиясы дейді. Қалайша араб, ислам философиясы болмақ? Дінге қарсы ілім арқылы қалай біз ислам философиясын таразыламақпыз. Сонымен бірге түркі, қазақ философиясы дейміз. Бұл да орынды айтылған сөздер емес. Қазақ философиясы деу, уақытында айтылған, амалсыз сөз тіркесі. Кезінде біз қазақ философиясы деп айтуға зар болдық. Шынын қуалап келсек, қазақ философиясы жоқ, қазақтың пәлсапасы бар, себебі қазақ халқы ешқашан дінсіз болмаған. Қазақтар дінді білім деп қабылдаған. Білім ошақтарынан философияны оқытпау керек деп шалақ ақылмен шешім шығармас болар, дегенмен Исламмен иманға бекіген мұсылман мемлекеті ретінде таразы басын фәлсафа еңсеріп отыруы қажет. Бұл ойдың мәнісі тарихтың астында қалған байырғы Халифатты аңсау емес, керісінше оның өркениетке жол ашар білім мен ғылымын игеру. Тәуелсіз елдің тәуелсіз ойлау жүйесіне реформа керек. Көрші өзбек еліндегі кафедралардың аты «Фалсафа және ұлттық идея» деп өзгертілген. Біздегі философия кафедраларының атауы сол баяғы қаз қалпында. Неге дейсіздер ғой, кезінде қарқынды түрде даярланған «базалық білімдері» тек Гегель, Кант, Маркс, Лениндерді оқып, үйренумен болған, соның нәтижесінде саналары сіресіп, ескі ойлау жүйесінде қалыптасқан кадрлар әлі де жоғарғы оқу орындарында қызмет етуде.

Тәуелсіз ел өзінің білім жүйесіндегі, әсіресе гуманитарлық пәндерге қатысты ешқайда жалтақтамай, халқымыздың табиғатына, болмысына сай, білімдер жүйесін қалыптастырып, (әрине әлемдік ғылымдағы жетістіктерді ескере отырып), жаңа гуманитарлық білімдер жүйесін ретке келтіріп, тың классификаторлар жасауымыз аса қажет. Бұл мәселеде біз айтарлықтай мерзімге кешігіп қалдық, ендігі жерде одан әрі осы қалыпта қалсақ, біз келешектің обалына қалмақпыз. Ендігі жерде бізге «Жаңа заман философиясы» сияқты «Жаңа заман фәлсафасы», Әл Киндиден - Әл Машаниге дейінгі әлемдік фәлсафа ілімінің, мұнымен қатар Әл Фарабиден - Әл Машаниге дейінгі қазақ фәлсафасының тарихы керек. Бұл аралықта Жүсіп Баласағұн, Махмұт Қашғари, Ахмет Яссауий, Ахмет Йүгінеки, Сүлеймен Бақырғани, Мырза Мұхамед Хайдар Дулати тағы басқалардың фәлсафаларымен танысамыз. Бұдан соң қазақ фәлсафасының типологиясын белгілеу қажет. Әлбетте, ілімдегі қазақ деген сөзді бұрын естімегендер шоршып түсуі мүмкін. Дегенмен, типологияның өлшемдері тарихи, географиялық, аймақтық немесе ұлттық болса, қазақи өлшем неге естен шығуы тиіс. Бұл да оңай шаруа емес. Қазақта ерекше ойлау менталитетіне ие болғандар баршылық қой. Жиырмамыншы ғасырдың басындағы қазақ ойшылдары Абай, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Мұстафа Шоқай, Мағжан Жұмабаев, Міржақып Дулатов, Жүсіпбек Аймауытов, Мұхтар Әуезов тағы басқа даналар міне, сондай ойшылдарымыз және алғаш мектеп табалдырығын арабша имани білім алумен ашқандар. Олар ой еркіндігін өз дүниетанымының басты принциптерінің бірі етумен бірге жаңа ұлттық ояну фәлсафасын ұсынғанын да ұмытпауымыз керек. Кенде қалған фәлсафаға қазір ғалымдар мен зерттеушілер тарыпана қолдау аса қажет. Алланың аян ілімі фәлсафаның тағдырына алаңдайтын қазақ шықса, фәлсафаның қазаққа берері де таусылмақ емес...

Әдебиеттер тізімі

1. Есім Ғ. Фальсафа тарихы: Оқулық-хрестоматия. / Ғ. Есім. – Алматы: Раритет, 2004. – 304 б.
2. Игнатенко А.А. Философское наследие и современная идеологическая борьба в арабских странах / А.А. Игнатенко // Философское наследие народов Востока и современность. – М.: Наука, 1983.
3. Быховский Б.Э. Сигер Брабантский / Б.Э. Быховский. – М.: Мысль, 1979. – С. 29.
4. Дүниетаным баяны / Ғ. Есім. – Алматы: «Дәуір» баспасы, 2020. – 400 б.
5. «Ақиқат», №7. 1994. 42-б.

6. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения. – М.: Мысль, 1978. С. 214.
7. Рассел Б. История западной философии / Б. Рассел. – Ростов-н/Д: Феникс, 1998. – С. 328-329.
8. Abai.kz Ақпараттық порталы. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://abai.kz/post/6296>
9. Ясперс К. Смысл и назначение истории/К.Ясперс. – М.:Республика, 1994. – 446 с.

ҒТЗМР 02.15.31

Жахина Толкын Сериковна

*гуманитарлық ғылымдарының магистрі, PhD докторант
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан
tolkyn.90@mail.ru*

ИНТУИЦИЯ ҰҒЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ **FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF INTUITION**

Abstract. *The article is devoted to an actual historical and philosophical problem – the analysis of philosophical concepts of the concept of intuition. One of the main problems of epistemology is connected with the definition of the mechanisms of human creative activity. In this regard, the main goal is to determine the role of intuition.*

The role of intuition in scientific cognition has not yet been sufficiently studied. The interdisciplinary nature indicates the relevance of the topic.

Philosophical concepts have been studied, starting with the teachings of Plato and Aristotle, which created the prerequisites for the formation of the concept of intellectual intuition. As well as the concepts of R. Descartes, B. Spinoza, I. Kant, who contributed to the formation of the concept of intuition in modern times.

In the XIX century A. Schopenhauer and A. Bergson interpreted intuition from the standpoint of irrationalism.

In the XX century, the concept of intuition was widely studied, in connection with this, the interpretation of intuition by representatives of analytical philosophy (B. Russell, the Vienna Circle, M. Bunge, N. Chomsky).

In analytical philosophy, intuition is perceived as a conviction in philosophical argumentation, and most of the evidence is based on intuitive belief. N.Chomsky paid special attention to intuition when studying the structure of language. M. Bunge developed a classification of intuition.

Since thought experiments in modern science are characterized by an intuitive method, experimental philosophy largely studies the concept and mechanisms of intuition.

Key Words: *intuition, knowledge, intuitive thinking, intellectual intuition, intuitionism.*

Кіріспе. Философия тарихында интуиция әрқашан күрделі әрі құпияға толы мәселе болып табылды. Танымның негізгі формасы болып табылатын ойлау процесінің интуитивті табиғаты бар екені анық және оны ешкім жоққа шығара алмайды. Интуицияны ойлау процесінің бөлігі ретінде адамның тұтас ойлауының даму деңгейлерінің сатысы ретінде қарастыруға болады.

Философияда интуицияны әртүрлі түсінген, кейбір жағдайда оны белгілі бір рационалдылыққа дейінгі қабілет (сезімдік интуиция) ретінде түсінсе, басқалары үшін рационалдылықтан асатын дарын (таза интуиция, мән интуициясы, мистикалық интуиция), тағы да ақыл-ойдың бір түрі (интеллектуалды интуиция) болып табылған.

Философтар мен ғалымдар жоғарыда аталған интуицияның түрлеріне сене алады, интуитивизмнен басқасына. Философтар үшін интуиция сезімнен де, парасаттан да